

Altı Bag Bodun hakkında

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Altı Bag Bodun hakkında ALTI BAG BODUN ÜZERİNE

Bizim üç kitabede adlarını tespit ettiğimiz Altı Bag Bodun hakkında şimdiye kadar, diğer ilim adamları tarafından çok fazla bir şey söylenmediğini belirtmek isteriz. Dolayısıyla bu çalışmada Kök Türk harfli tarihî metinler ve Çin kaynaklarından faydalanarak Altı Bag Bodun'un kimlerden meydana geldiğini ve tarihî önemleri üzerinde duracağız.

Evvela Altı Bag Bodun etnoniminin geçtiği yazıtlar hakkında kısa bilgiler vermenin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Bunlardan birisi Bay Bulun II Yazıtı olup, dört satırdan ibarettir. Ulug Kem'in sol tarafındaki Bay Bulun Kurgan'ı harabelerinden çıkarılan ve Kart Tak Inal Öge adlı bir bey için dikilen yazıtın metnini ilk defa Kiselev bir makalesinde[1] haber vermektedir.

Altı Bag Bodun adını gördüğümüz bir başka belge Uyuk-Tarлак Yazıtı olup, 1888 tarihinde, J.R.Aspelin tarafından Uyuk Nehri havalisinde bulunmuştur. Yazıtın üzerinde bir de tamga vardır. Altmış yaşındayken ölen ve bir elçi olan El Togan Tutuk isimli Altı Bag Bodun'a mensup bir bey ismine hazırlanmış bu kitabeye ait ilk bilgileri Radloff'tan öğreniyoruz.[2]

Bilindiği üzere Türklerde boy, kabile adlarının değişik şekillerde verilmeleri söz konusudur ki, bunlardan biri de sayı ile ifade edilenlerdir. Tabi ki burada sayıdan daha çok, "bag" teriminin ne anlama geldiğinin üzerinde durulması gerekir. Kitabelerde "altı bag" ve "iki bag" biçiminde rastladığımız bu kelime "bağlamak" fiiliyle alâkalıdır ve manası "müttefik, ortak, bir arada olan"[3] karşılığındadır. Herhalde yazıtlarda yine karşımıza bir unvan hâlinde çıkan "baga" terimi de bununla ilgilidir. Devlet hiyerarşisinde "boyla" unvanından sonra gelir.[4]

Kitabelerde bag ile aynı manaya gelen bir de "çub" terimine dikkat çekmek istiyoruz. Mesela Köl Tigin ve Bilge Kagan

Yazıtlarında Bilge Şad, 18 yaşına ulaştığında, yani 701 yılında; “Altı Çub Sogdak’a[5] doğru bir ordu yollandı ve Çinlilerin Ong Tutuk kumandasındaki beş tümen askerleri burada perişan edildi. Köl Tigin’in bizzat bu savaşlarda yine büyük yararlıklar gösterdiğini ve Çin ordusunun bozguna uğratıldığını”[6] öğreniyoruz.

Marquart gibi alimler yukarıdaki metinde geçen Altı Çub Sogdakı, Kansu’nun kuzeydoğusundaki Ch’ao-wu Prensliğinin olduğu yerde gösterir ki, genellikle Marquart’ın bu izahı kabul edilir. Burası muhtemelen Ordos çevresidir. Bizim belirtmek istediğimiz husus Altı Çub deyimindeki “Çub” kelimesinin Çince eyalet manasına gelen “Chou” sözüyle birleştirilmesidir.[7] Bize göre ise bu, Altı Bag Bodun’un “Bag”ı ve Kaşgarlı Mahmud’da anılan “Çuvı” yani hakandan iki derece aşağıda bulunan kimselere verilen unvanla da[8] alâkalıdır.

Bununla beraber 1879’da, Kemçik Irmağının 8 km yukarısında bulunan bir de Kemçik-Kaya Başı Yazıtı vardır. Bu mezar taşının özelliği hem sağdan sola, hem de soldan sağa doğru yazılmış olmasıdır. Tograk adlı bir Türk beyine ait kitabenin bir diğer hususiyeti, üzerinde belki de sonra kazınmış olabilecek Uygur alfabesiyle yazılmış satırların bulunmasıdır. Bunu ilk olarak D.A.Klementz bir makalesinde tanıtmaktadır.[9] Kitabede adı geçen Inançu Külüg Çigşi’nin Karabalgasun Yazıtında gördüğümüz Inançu ile aynı adam olma ihtimali söz konusudur ki, beşinci satırında şöyle bir cümle geçer: “Inançu Külüg Çigşi Beg er erdemim üçün...sarkınç...altı bag keşdimde ben yeg erdeküm ol erinç kara sengirig yerledim Udur Çigşi.”.[10] Görüleceği üzere burada da altı müttefikli bir ittifak söz konusudur ki, son zamanlarda yazıtta geçen “keşdim” sözünün Kıştım Kırgızlarıyla birleştirilmeleri de[11] gündemdedir. Ancak hâlâ “keş” kelimesinin anlamı hakkındaki tartışmalar sürmektedir.

Şimdi Altı Bag Bodun tabirinin kitabelerde geçtiği yerlere bakacak olursak Bay Bulun II Yazıtının ön tarafı 1. satırında: “sizime yüz kadaşıma altı bodunıma sizime adırılıttım”[12] ve arka yüzünde: “altı bag bodunım küçlüğün üçün.”[13]

cümlelerinde kayıtlıdır.

Uyuk-Tarлак Yazıtının 2. satırında ise: “Atım El Togan Tutuk ben tengri elimke elçisi ertim, altı bag bodunka beg ertim”[14] cümlesinde karşımıza çıkar. Netice itibarıyla şimdi sıra, iki kitabede gördüğümüz Altı Bag Bodun’un kimliğini tespate geldi.

Kök Türk tarihiyle alâkalı Çin yıllıklarına bak

tığımızda, 6. asrın sonlarıyla, 7. yüzyılın başlarında, batıda On Ok Türklerinin yaşadığı coğrafyada bir takım karışıklıkların yaşandığına şahit olmaktayız. Meşhur İstemi Yabgu’nun vefatından sonra, Kök Türk Devletinin batı bölgelerinin idaresi oğlu Tardu Yabgu’nun eline geçmişti. Çin kaynaklarında adı “Ta-t’ou” şeklinde yazılan yabgu ne yazık ki babası gibi erdemli bir kişi de değildi. İhtiraslarına yenik düştüğünden, Çin ondan yararlanmasını çok iyi bildi.[15] Tardu Yabgu en az amca çocukları kadar kaganlığın yönetiminde hakkı olduğunu düşünüyordu. Ama ortada bir de gerçek vardı. Asla Türk Devletinde iki hakanın aynı anda halkı idare etmesi mümkün değildi.

Bu arada yaşanan birtakım siyasi hadiselerin peşinden Bilge unvanı taşıyan Tardu, arkasını güvene almak maksadıyla İdil boyu kabilelerini (Ogurları)[16] itaat ettirdikten sonra, 598 tarihinde Bizans imparatoru Maurice (582-602) gönderdiği elçilik heyeti ve mektupta kendisini artık, “yedi soyun ve yedi iklimin büyük önderi” olarak gösteriyordu ki, bundan kastı dünya hâkimiyeti idi. O, burada Ak Hun-Avarların da hakanı olduğunu söylemekteydi.[17] Ama hâlâ Türkler için kutsal merkez Orkun havzasıydı. Bunu kendisi de çok iyi biliyordu. Oraya hâkim olmadıktan sonra, yaptıklarının hiçbir önemi yoktu.

Doğuda ise birtakım felaketler, iç karışıklıklar ve taht kavgalarının ardından devletin başına 600 tarihinde Tuglu (K’i-min) Kagan’ın geçtiğini görüyoruz. Gerçekten Çinli devlet adamları çok zekice düşünüyorlardı. Amca çocuklarını kolay bir şekilde birbirlerine düşman yaptılar. Tabi ki onların başarılı olmalarında, Türklerin zaaflarının da unutulmaması lazım.

Bu amca oğullarının mücadelesi sırasında iyice serbest kalan,

Tardu 601'de Çin'e yürüdü. Diğer taraftan Kök Türklere bir Çinli prenses getirerek kısa süre onların arasında kalan ve Türklere yönelik menfi projelerin mimarlarından olan, ayrıca çok güzel ok atan askerî elçi Chang-sun Sheng'in Türk ordusunun geçeceği yerlerdeki suları zehirlemesi üzerine birçok zaiyat vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Türkler kendilerine karşı bir kalleşlik yapıldığının farkında değillerdi. Onlar binlerce hayvan ve insanın ölümünün Tanrı'dan geldiğine inanıyorlardı.

Bunun yanı sıra Tardu'nun Çin ve bunlarla iş birliği yapan Tuglu (K'i-min) üzerine birkaç defa daha yürüdüğü anlaşıyor. Fakat karşıdaki rakipleri çok kalabalık ve güçlü olduklarından önemli neticeler alamadı. Çinli askerlerin ani baskınlarına uğradı. Daha sonra Tardu'ya karşı başta büyük Tölös kabileleri ayaklandı; o da 603 sıralarında Köke Nor taraflarındaki T'u-yü-hunlara kaçarak izini kaybettirdi.[18] Büyük ihtimalle burada öldürüldü. Çünkü bir daha ondan haber alamıyoruz. Koskoca bir ömür, belki Türk milleti adına daha faydalı işler yapabilecekken, heba oldu. Ama yine de Türkistan coğrafyasındaki Türk birliğinin korunmasındaki emekleri, günahlarının affı için göz önünde bulundurulabilir. Öyle anlaşıyor ki, Tardu'nun ortadan kaybolmasından sonra, ona bağlı boyların bir kısmı Tuglu'nun (K'i-min) yanına gelmişti. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi, Tardu babasına karakter olarak benzemiyordu. Gerçi savaşçı ve cesur bir insandı, fakat iktidar hırsı gözünü boyamıştı. Bu arada bütün Türk dünyasında ahalinin çoğunluğu cesur ve özgürlüğüne düşkün Tölöslerdir. Kolay kolay herhangi bir ittifaka girmeyen Tölösleri kullanan beyler ucuz kahramanlıklara soyunuyorlardı. Bu hâl zaman zaman onların hoşuna gitmiyor ve isyanlara yelteniyorlardı. Bunun gibi Tardu'ya karşı ayaklananların başında özellikle Tölöslerin Bugu boyu gelmiştir ki, onlar da Kırgız birliğinin temelini teşkil ederler.

Bu esnada çok genç yaşta Tardu'nun yerine geçen torunu Çor Alp (Ch'u-lo) Tigin (Ho-sa-na/Kasar=Hazar), batıda Tölösleri kontrol altında tutmayı başarmıştı. İli bölgesi ve eski Wu-sun topraklarında oturan Çor Alp (Ch'u-lo), batıda bulunan birçok

Kök Türk ve Tölös kabilesini yönetiyordu. Tıpkı dedesi gibi kendi payına düşen bölgeyi sağ ve sol beylerbeyliği biçiminde idare etmekteydi. Buralara kendi yakınlarını veya adamlarını atamıştı. Tam bu sırada Çin imparatorluğu yine ikili oynamaya başladı. Onun ne kadar rakibi varsa hepsine destek verdi. Çor Alp da gelen Çinli sefiirlere son derece kötü davranıyordu. Bununla birlikte Çor Alp, Tölöslerin kendisine karşı yapacakları menfi bir hareketten de çekiniyordu. O yüzden topladığı birkaç yüz oymak beyini öldürttü.[19] Bu onun için büyük bir hata idi. Bundan dolayı Tölös kabileleri isyan etti. Uygur (Hui-ho), Bayırku (Pa-ye-ku), Ediz (A-tie), Tongra (T'ung-lo), Bugu (P'u-ku), Apa İsiler (A-pu-se) birleşerek, işte kaynaklarda ilk defa tarafımızdan ortaya çıkarılan Altı Bag Bodun'u meydana getirdiler. Böylece Uygurların da yavaş yavaş tarih sahnesinde sivrilmelerinin yolu açıldı.

Anlaşılacağı üzere Çor Alp Yabgu'nun durumu gün geçtikçe kötüleşti. Türkistan'da önemli bir yere sahip olan Sır Tarduş ve Ch'i-pilerle de (K'i- pi)[20] arası açıldı. Batıdaki beyler onun yanından birer birer ayrılarak, Altı Bag Bodun'un etrafında kümelendiler. Ne yapacağını şaşırın Çor Alp Yabgu Çin'den destek bekledi. İlişkileri düzeltmek niyetiyle Türkistan'ın meşhur kan terleyen atlarından yolladı. Bu esnada batı ülkelerini gezen imparator, yabguyu da çağırdı, fakat o buna yanaşmayınca Çinliler de Çor Alp'dan kurtulmayı kafalarına koydular. Bunun ardından Çin kaynaklarında unvanı Sie-kiu (Che-koei/muhtemelen İrkin unvanıdır?) şeklinde geçen Tardu soyundan bir beyin Çinlilerden prenses istemesi bu fırsatı doğurdu. Ona büyük han lakabının verilmesi, Çor Alp'la bozuşmasına sebep oldu. 612 tarihinde mağlubiyete uğrayan yabgu, hiç arzu etmediği hâlde Çin'e kaçmak zorunda kaldı. Yanında beşyüz kadar atlısı bulunan Çor Alp Yabgu bir müddet Çin imparatorunun maiyetinde yer aldı. Hatta Çinlilerin Kore seferine katıldığı da söylenir. Fakat onun devletin esas merkezine karşı takındığı tavır unutulmadığından, muhtemelen Sır Beg (Shih-pi) Kagan (609-619) Çin'e bir elçi yollayarak Çor Alp'ın kendisine gönderilmesini istedi. Çin devlet adamları da yanlarına sığınan bir Türk için çatışmayı göze

alamadıklarından, bunu Türk heyetine münasip bir şekilde yolladılar ki, o ilk önce sarhoş edilerek kendinden geçirildi. Elçi de Çor Alp'ı kılıcıyla öldürdü. Bu olaylar sırasında adı yukarıda anılan İrkin, On Okların başına geçmiş, bu da bir süre sonra 619'larda yerini muhtemelen kardeşi T'ong (Tonga) Yabgu'ya bırakmıştır.[21]

İşte hem Bay Bulun II, hem de Uyük-Tarлак Yazıtlarında adlarına rastladığımız Altı Bag Bodun ittifakı uzun yıllar Orta Asya'nın siyasi hareketlerinde tesirli olmuştur. Neticede hepsi bir federasyon yapısını meydana getiren bu boy teşekküllerinin içerisinde sadece Uygurlar, 8. asrın ortasına doğru Türklerin büyük bir bölümünün önderliğine sahip olmuştur.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ.

Alıntı Kaynak: Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, Şubat-2016 Yıl:39 Sayı:458

■ KAYNAKÇA

- ◆ Amanjolov, A.S., “Utoçenne Yeniseyskiye Nadpisi”, Kazak Tili Men Edebiyeti, Vıp. 5, Alma-Ata 1974.
- ◆ Amanjolov, A.S., Tyurkskaya Runiçeskaya Grafika II, Alma-Ata 1981.
- ◆ Batmanov, I.A., Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti, Frunze 1959.
- ◆ Batmanov, I.A., Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis- mennosti Tuvi, Vıp. 2, Kızıl 1963.
- ◆ Batmanov, I.A-Kunaa, A.Ç., Pamyatniki Drevnet- yurkskoy Pismennosti Tuvi, Vıp. 3, Kızıl 1965.
- ◆ Bregel, Y., An Historical Atlas of Central Asia, Lei- den- Boston 2003.
- ◆ Chavannes, E., Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux, Petersburg 1903.
- ◆ De Guignes, J.M., Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-î Umumisi, C. II, İstanbul 1924.
- ◆ Deliorman, A., Tarih Boyunca Türkçülük, İstanbul 2010.

- ♦ Ecsedy, H., "Trade and War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the 6 th Century", Acta Orientalia, Tom. 21, Budapest 1968.
- ♦ Ecsedy, I., "Tribe and Empire, Tribe and Society in the Turk Age", Acta Orientalia, 31/1, Budapest 1977.
- ♦ El-Hvarizmi, Mukaddimetü'l-Edeb, hzl. N. Yüce, Ankara 1988.
- ♦ Gömeç, S., "Boyla ve Baga Unvanı", 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, C. II, Ankara 2011.
- ♦ Gömeç, S., Kök Türk Tarihi, 4. Baskı, Ankara 2011.
- ♦ Gömeç, S., Türk Kültürünün Ana Hatları, 3. Baskı, Ankara 2014.
- ♦ Grignaschi, M., "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler", VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. I, Ankara 1972.
- ♦ Grignaschi, M., "La Chute de L'Empire Hephthalite dans les Sources Byzantines et Perses et le Probleme des Avar", Acta Antiqua, Tom. 28, Budapest 1980.
- ♦ Grousset, R., Bozkır İmparatorluğu, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980.
- ♦ Gumilev, L.N., Drevniye Tyurki, Moskva 1967, s.120- 126; L.Rasonyi, Tarihte Türklük, 2. Baskı, Ankara 1988.
- ♦ İbni-Mühennâ Lûgati, hzl. A.Battal, 2. Baskı, Ankara 1988.
- ♦ İnan, A., Makaleler ve İncelemeler, 2. Baskı, Ankara 1987.
- ♦ İsakov, A., Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl), Doktora Tezi, Ankara 2014.
- ♦ Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. III, Çev. B. Atalay, 2. Baskı, Ankara 1988.
- ♦ Kiselev, S. V., "Neizdanniyе Nadpisi Yeniseyskih Kır-gızov", Vestnik Drevney Istorii, No 3, Moskova 1939.
- ♦ Kiselev, S. V., Drevnyaya Istoriya Yujnoy Sibiri, Moskova 1951.
- ♦ Klementz, D.A., "Drevnosti Minusinskogo", Pamyat- niki Metaliçeskih Epoh, Tomsk 1886.
- ♦ Klyashorniy, S.G., Drevnetyurkskiye Runičeskiye Pamyatniki Kak Istočnik po Istorii Sredney Azii, Moskva 1964.
- ♦ Liu, M.T., "Kulturelle Beziehungen Zwischen Ost- Türken und China", Central Asiatic Journal, Vol. I, Wiesbaden 1957.
- ♦ Liu, M.T., Die Chinesischen Nachrichten zur Gesc- hichte der

Ost-Türken (T'u-küe), I-II. Buch, Wiesbaden 1958.

♦ Macartney, C.A., "On the Greek Sources for the History of the Turks in the Sixth Century", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 11/2 London 1944.

♦ Malov, S. E., Yeniseyskaya Pismennosti Tyurkov, Moskva-Leningrad 1952.

♦ Mangaltepe, İ., Bizans Kaynaklarında Türkler, İstanbul 2009.

♦ Marquart, J., "Historische zu den Alttürkischen Inschriften", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XII Band, Wien 1898.

♦ Marquart, J., Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften, Leipzig 1898.

♦ Orkun, H. N., Eski Türk Yazıtları, C.3, İstanbul 1940.

♦ Ögel, B., "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi", Belleten, C. 19, Ankara 1955.

♦ Ögel, B., "Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmalar", DTCF. Dergisi, 17/1-2, Ankara 1959.

♦ Radloff, W., Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Dritte Lieferung, St.Petersburg 1895.

♦ Vasilyev, D.D., Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya, Leningrad 1983.

■ Dipnotlar:

[1] S. V. Kiselev, "Neizdanniy Nadpisi Yeniseyskih Kirgizov", Vestnik Drevney Istorii, No 3, Moskva 1939, s. 31; S. E. Malov, Yeniseyskaya Pismennosti Tyurkov, Moskva-Leningrad 1952, s. 97-98; I. A. Batmanov, Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti, Frunze 1959, s. 170-172; I. A. Batmanov-A. Ç. Kunaa, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Tuvi, Vıp. 3, Kızıl 1965, s. 30-31; A. S. Amanjolov, "Utoçenne Yeniseyskiye Nadpisi", Kazak Tili Men Edebiyeti, Vıp. 5, Alma-Ata 1974, s. 101-102; A. S. Amanjolov, Tyurkskaya Runičeskaya Grafika II, Alma-Ata 1981, s. 41-42; D. D. Vasilyev, Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya, Leningrad 1983, s. 30.

[2] W. Radloff, Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei,

Dritte Lieferung, St. Petersburg, 1895, s. 304; H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, C. 3, İstanbul 1940, s. 31; Malov, age., s. 9; I. A. Batmanov, Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti, Frunze 1959, s. 162-163; I. A. Batmanov, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Tuvi, Vıp. 2, Kızıl 1963, s. 9-10; Vasilyev, age., s. 14; S. Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, 3. Baskı, Ankara

[3] El-Hvarizmi, Mukaddimetü'l-Edeb, Hzl. N. Yüce, Ankara 1988, s. 96-97; Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, C. III, Çev. B. Atalay, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 152-153; İbni-Mühennâ Lûgati, Hzl. A. Battal, 2. Baskı Ankara 1988, s. 15; A. İnan, Makaleler ve İncelemeler, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 634-635; Gömeç, age., s. 60-61.

[4] S. Gömeç, "Boyla ve Baga Unvanı", 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, C. II, Ankara 2011, s. 74-79.

[5] J. Marquart, Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften, Leipzig 1898, s. 5; E. Chavannes, Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux, Petersburg 1903, s. 188; M. T. Liu, Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe), II. Buch, Wiesbaden 1958, s. 599-600; B. Ögel, "Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmalar", DTCF. Dergisi, 17/1-2, Ankara 1959, s. 267.

[6] Bakınız, Köl Tigin Yazıtı, Doğu tarafı, 31-32; Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 25: "Altı Çub Sogdak tapa süledimiz, bozdımız. Tabgaç Ong Tutuk biş tümen sü kelti, süngüşdümüz. Köl Tigin yadagın oplayu tegdi. Ong Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı. Yaraklıgdı kaganka ançuladı. Ol süg anta yok kıldımız".

[7] S. G. Klyastornıy, Drevnetyurkskiye Runičeskiye Pamyatniki Kak Istočnik po Istorii Sredney Azii, Moskva 1964, s. 93-94.

[8] Kaşgarlı, age., C. III, s. 225.

[9] D. A. Klementz, "Drevnosti Minusinskogo", Pamyatniki Metaliceskih Epoh, Tomsk 1886, s. 39; Radloff, age., s. 325-326; Orkun, age., s. 89-90; S. V. Kiselev, Drevnyaya Istoriya Yujnoy Sibiri, Moskova 1951, s. 612; Malov, age., s. 46-47; Vasilyev, age., s. 23.

[10] Bakınız, Kemçik-Kaya Başı Yazıtı, 5. satır: "Inançu Külüg

Çigşî Beg erliğim için. Altı müttefik halkın en iyisi şüphesiz ben idim. Kara Sengir'de yerleştim. Udur Çigşî..."

[11] A. İsakov, Kırgız-Moğol İlişkileri (IX. -XV. Yüzyıl), Doktora Tezi, Ankara 2014, s. 81-82.

[12] Bakınız, Bay Bulun II Yazıtı, Ön taraf, 1. satır: "Sizlerden, yüz akrabamdan, Altı Bodunımdan ayrıldım".

[13] Bakınız, Bay Bulun II Yazıtı, Arka Yüzü: "Altı Bag Bodunım güçlü olduğu için."

[14] Bakınız, Uyük-Tarlak Yazıtı, 2. satır: "Adım El Togan Tutuk, ben kutlu ülkemin elçisi idim. Altı Bag Bodun'a bey idim".

[15] J. Marquart, "Historische zu den Alttürkischen Inschriften", Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XII Band, Wien 1898, s. 196; M. T. Liu, "Kulturelle Beziehungen Zwischen Ost-Türken und China", Central Asiatic Journal, Vol. I, Wiesbaden 1957, s. 191.

[16] Ogur meselesi bizde, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kanaatimizce Kök Türkçe belgelerde aile, soy, nesil anlamını taşıyan "oguş, ogul, ogur, oguz" aynı kökten gelmekte ve mana olarak da aynıdır. Burada dikkatimizi çekecek olan şey "og" köküdür. Muhtemelen -uş, ul-, -ur, -uz da çokluk ekleridir. Herhalde Ogurlar Batı Tölös gruplarıydı. Ancak Latin-Bizans kaynaklarında isimleri sıkça zikredilen bu Ogurlar hakkında çok derin araştırmaların yapılması lazımdır. Bakınız, Gömeç, Türk Kültürünün..., s. 43.

[17] Chavannes, age., s. 50, 102; C. A. Macartney, "On the Greek Sources for the History of the Turks in the Sixth Century", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 11/2 London 1944, s. 267; L. N. Gumilev, Drevniye Tyurki, Moskva 1967, s. 120-126; L. Rasonyi, Tarihte Türklük, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 97; Liu, age., Buch I, s. 59; M. Grignaschi, "La Chute de L'Empire Hephthalite dans les Sources Byzantines et Perses et le Probleme des Avar", Acta Antiqua, Tom. 28, Budapest 1980, s. 16; İ. Mangaltepe, Bizans Kaynaklarında Türkler, İstanbul 2009, s. 153-156; A. Deliorman, Tarih Boyunca Türkçülük, İstanbul 2010, s. 17.

[18] M. Grignaschi, "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler", VII.

Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. I, Ankara 1972, s. 239; J. M. De Guignes, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-î Umumisi, C. II, İstanbul 1924, s. 328-334; Chavannes, age., s. 15-16, 50; H. Ecsedy, "Trade and War Relations Between the Turks and China in the Second Half of the 6 th Century", Acta Orientalia, Tom. 21, Budapest 1968, s. 142-143; R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, Çev. R. Uzman, İstanbul 1980, s. 102; Rasonyi, age., s. 97; Liu, age., s. 58-61, 104-108; I. Ecsedy, "Tribe and Empire, Tribe and Society in the Turk Age", Acta Orientalia, 31/1, Budapest 1977, s. 9.

[19] De Guignes, age., C. II, s. 344-345, 420-421, C. III, s. 16; Chavannes, age., s. 14-24; Liu, age., s. 350; B. Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi", Belleten, C. 19, Ankara 1955, s. 332-333.

[20] C'he-pi, Ch'i-pi veya K'i-piler (Çepni/ Kıpçak?) aynı zamanda bir Tölös boyudur. Onların idarecisi olan şahıs bu boy adını soy ismi şeklinde de taşıyor olabilir. Bunun da bilinmesinde fayda vardır. Esas yurtları Türkistan'ın doğu taraflarıdır.

[21] De Guignes, age., C. II, s. 422-427; Chavannes, age., s. 21-24, 51; Liu, age., s. 358; Gumilev, age., s. 156; Y. Bregel, An Historical Atlas of Central Asia, Leiden-Boston 2003, s. 14; S. Gömeç, Kök Türk Tarihi, 4. Baskı, Ankara 2011, s. 80-82. Taryhy makalalar